

Doğu Marmara'nın İlk Çiftçi Köylerinde Neler Oldu: Şiddet, İnsan Yaşamının Bir Parçası mıydı?

M. Songül Alpaslan-Roodenberg – Jacob Roodenberg

Department of Genetics, Harvard Medical School, Boston, MA, USA. Department of Evolutionary Anthropology, University of Vienna, Austria. Orcid no: 0000-0002-1536-2931, muyessersongul_alpaslan@hms.harvard.edu – Netherlands Institute for the Near East, Witte Singel 25, 2300 RA Leiden, The Netherlands. Orcid no: 0000-0002-0856-8608, J.J.Roodenberg@gmail.com

WHAT HAPPENED IN THE FIRST FARMING VILLAGES OF THE EASTERN MARMARA: WAS VIOLENCE A PART OF HUMAN LIFE?

Abstract

Violence and brute force inevitably occur in every period and environment in which people live together. Therefore, osteological studies show that prehistoric farmers not only lived their existence in tranquility and peace, but also experienced moments of physical threat that sometimes led to death. The lowlands east and southeast of the Sea of Marmara comprise a large number of prehistoric mound sites (höyükler), many of which were occupied from the Early Bronze Age on. A lesser amount also included deposits from earlier occupation i.e. from the Neolithic. Since the late 80ties four of the latter period, namely Ilıpınar, Menteşe, Barcın and Aktopraklık, have been subjected to systematic and intensive archaeological investigations, much of which has already been published. Lesser known aspects of these early villages, namely general health of the inhabitants, burial customs and occurring traces of violence on their skeletons are brought together and re-examined from a bio-archaeological perspective. This study is based on data obtained by the standard methods of this discipline and the results are collected below under different headings. Besides these methods, research on ancient human genes has recently proven to contribute significantly to determining the relationships between past human populations. Analysis of human material from the villages has already yielded interesting issues.

Keywords: Eastern Marmara Region, Early Farming Communities, Neolithic-Early Chalcolithic, Burial Customs, Osteological Analysis, Health, Violence.

Öz

Marmara Denizi'nin doğu ve güneydoğusundaki ovalarda, çoğu Erken Tunç Çağı'ndan itibaren iskan edilmiş tarih öncesi dönemlere ait çok sayıda höyük saptanmıştır. Bunlardan bazılarında Neolitik ve Kalkolitik tabakalar tespit edilmiştir. 1980'lerin sonlarından itibaren, söz konusu Neolitik yerleşmelerden dördünde (Ilıpınar, Menteşe, Barcın, Aktopraklık) sistematik arkeolojik kazı ve araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, genel sağlık, ölü gömme gelenekleri ve kemiklerde saptanan şiddet ve darbe izleri gibi söz konusu erken çiftçi köylerinin daha az bilinen yönleri bir araya getirilerek, biyo-arkeolojik bir bakış açısıyla yeniden incelenmektedir. Biyolojik antropolojinin standart analiz yöntemleri ile elde edilen verilerinin sonuçları aşağıdaki metinde birkaç ana başlık altında toplanmıştır. Öyle görünüyor ki, şiddet ve kaba kuvvet insanların bir arada yaşadığı her dönem ve ortamda kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Osteolojik araştırmaların kemiklerde saptanan sonuçları, tarih öncesi çift-

* Araştırma. Makale geliş tarihi: 07.07.2021; Makale kabul tarihi: 22.07.2021

çilerin her zaman huzur ve barış içinde yaşamadıklarına, bazen ölüme yol açan fiziksel tehditlere de maruz kaldıklarına işaret etmektedir.

Bu yöntemlerin yanı sıra, antik DNA çalışmaları, geçmiş insan toplulukları arasındaki ilişkilerin belirlenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır ve bu yakın zamanda yapılmış olan muhtelif araştırmalarla kanıtlanmıştır. Söz konusu ilk çiftçi köylerinde açığa çıkarılan insan kalıntılarının analizleri şimdiden son derece enteresan sonuçlara ulaşmamızı sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Doğu Marmara, İlk Çiftçiler, Neolitik-Erken Kalkolitik, Ölü Gömme Gelenekleri, Osteolojik Analiz, Sağlık, Şiddet.

İnsanların bir arada yaşadığı her dönemde ve ortamda şiddet ve kaba kuvvet kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Osteolojik araştırmalar ilk çiftçilerin günümüzün bakış açısıyla basit ve sade olan hayatlarını her zaman barış ve huzur içinde geçirmediğine, daha da ötesi bazen ölümlerle sonuçlanan saldırılara maruz kalmış olduklarına şahitlik etmektedir.

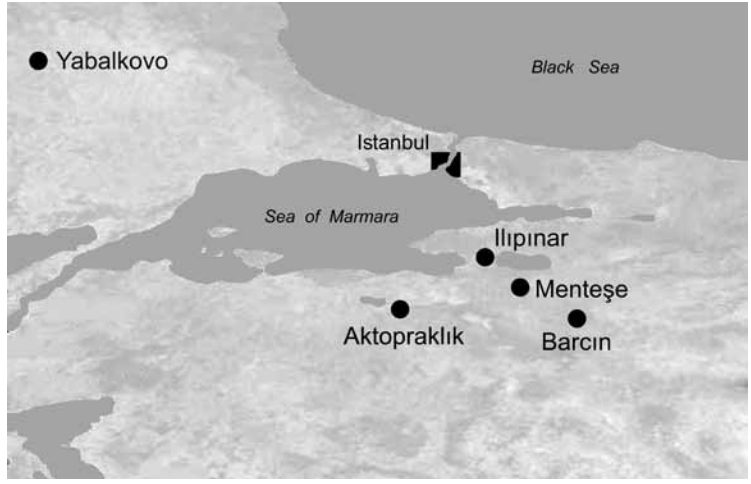
Marmara Denizi'nin doğusu ile güneydoğusundaki ovalarda, geçmişte yapılan yüzey araştırmaları sırasında prehistorik dönemlere ait çok sayıda höyük tespit edilmiştir. Neolitik tabakaları içeren höyüklerin sayıları nispeten daha az olmakla birlikte, bunların çoğunda Erken Tunç Çağından itibaren yerleşimin mevcut olduğu bilinmektedir. 80'li yılların sonlarından itibaren Neolitik tabakaları da içeren höyüklerden sırasıyla, Ilıpınar, Menteşe, Aktopraklık ve Barcın'da yoğun ve sistematik arkeolojik kazı ve araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu köylerde genel sağlık, ölü gömme adetleri ve şiddetin izleri gibi Doğu Marmara ilk çiftçi toplumlarının bilinmeyen yönleri bu çalışmada biyo-arkeolojik bir bakış açısı ile vurgulanmaktadır. Sonuçlar aşağıda birkaç başlık altında toplanmıştır.

Antik DNA alanında özellikle son on yılda elde edilen önemli sonuçlar ve gelişmeler arkeolojide insan kalıntılarının incelenmesine verilen önemin artmasını sağlamıştır. Tüm genom dizileme çalışmaları Avrupa'nın ilk çiftçilerinin, Doğu Marmara'nın Neolitik ve Kalkolitik topluluklarından köken aldığını ortaya koymuştur (Mathieson, e.a., 2015; Lazaridis, e.a., 2016). Arkeoloji ve antropolojide kullanılan temel geleneksel yöntemlerin yanısıra, eski insan genleri ile ilgili araştırmalar geçmişte yaşamış insan toplulukları arasındaki ilişkilerin belirlenmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu çalışma yukarıda belirtilen disiplinlerin ortak yöntemleriyle elde edilen verilere dayanmaktadır.

Arkeolojik İçerik

Marmara bölgesi Neolitik döneminin, doğudan batıya Anadolu Yarımadası boyunca yayılan ilk tarımsal evrimin son aşaması olduğu kanıtlanmıştır ve bu yüzden bu bölgede Geç Neolitik olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte, tarihlendirme açısından bu dönem Güneydoğu Avrupa'nın ilk çiftçilik dönemine tekabül eder ve Erken Neolitik olarak kabul görür. Doğu Marmara Bölgesi'nde çok disiplinli araştırmalar 1980'lerin sonlarında başlamış ve Hollanda, Leiden Yakın Doğu Enstitüsü (NINO) ile onun İstanbul şubesi, Hollanda Araştırma Enstitüsü (Eski adıyla Hollanda Arkeoloji Enstitüsü) tarafından yürütülmüştür. İlk kazılar İznik Gölü yakınlarındaki Ilıpınar Höyük'te başlatıldı. Bunu Yenişehir havzasında kurumuş eski bir göl yatağının yakınlarında bulunan Menteşe ve Barcın höyüklerindeki kazılar izledi. Söz konusu höyüklerde yapılan kazı çalışmaları erken tarım topluluklarının çevresel ortamları ile bin yıldan fazla süren (6600 ile 5500 BCE arasında) kültürel gelişimleri hakkında önemli veriler sağlamıştır. Aynı bölgedeki dördüncü önemli höyük Aktopraklık, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Bölümü'nden Necmi Karul başkanlığında kazılmıştır (Res. 1).

Ege ve Güneydoğu Avrupa'daki çağdaşlarına kıyasla, Doğu Marmara ilk çiftçi yerleşimlerinde çok sayıda mezar açığa çıkarıldı. Geleneksel olarak radyokarbon analizleri ve jeomorfoloji, palinoloji, paleobotanik, arkeozooloji gibi doğa bilimleri erken tarım kültürleri ile topluluklarının incelenmesinde önemli rol oynamaktadır. 80 'li yılların sonlarında başlayan Doğu Marmara kazılarının başlangıcından itibaren, arkeologlar insan kalıntılarının analizlerine eşit düzeyde önem vermişlerdi. Dolayısıyla bu köylerde ele geçen çok sayıda insan iskeletlerinin analizleri, bizzat bu kültürlerin kurucuları ile ilgili oldukça detaylı bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Kazılar, bu köylerin tümünde aralıklı da olsa yerleşimlerin aynı

Res. 1: Makalede adı geçen tarihöncesi yerleşmelerin haritadaki yerleri.

verde devam etmiş olduğuna işaret etmektedir. Sonuçta bölgede aralıklarla 1000 yıl süren Neolitik – Kalkolitik dönemin mevcudiyetinden söz edebiliriz.

Genel olarak dikdörtgen planlı, çamurla sıvalı ahşap evleri ile betimleyebileceğimiz bu çiftçi köyleri, Marmara Denizi'nin güneydoğusundaki göl bölgelerinde, taze su kaynaklarının yakınında kurulmuşlardı. Ilıpınar'daki araştırma sonuçları, arpa, emmer ve einkorn buğdayı, acı fiğ (bitter vetch) ve birkaç bezelye türü (Cappers 2008) ile tarımcılık ve sığır, koyun, keçi ve nispeten daha az oranda domuz içeren hayvancılığa dayalı bir geçim kaynağına işaret etmektedir (Buitenhuis 2008). Bu farklı besin kaynaklarının yüzdeleri, köyün altı yüzyıllık gelişimi boyunca değişirken, avcılık ve toplayıcılık yalnızca başlangıç aşamasında önemliydi (Roodenberg, 2019). Yerleşimin ilk aşamasında (6000-5900 BCE) ölümler, köy sınırları içerisindeki açık alanlara gömülmüştü. Mentеше ve Barcın'da biraz daha erken bir dönemde, açık alanlardaki yapı yıkıntıları arasında mezarlar açığa çıkarılmıştır (Alpaslan-Roodenberg, 2001; Alpaslan-Roodenberg, et al., 2013). Sadece Aktopraklık bu açıdan kısmen farklı bir görüntüye sahiptir. Günümüzde zeytinlik olan Aktopraklık C alanında, 6400-6300 BCE'ye tarihlenen en eski mezarlar bazı yuvarlak planlı kulübe benzeri yapıların taban altlarında keşfedildi. Bununla birlikte insan kalıntılarının çoğunluğu, 5800-5600 BCE arasına tarihlenen C alanındaki mezarlıkta ve bunun birkaç yüz metre ötesindeki eş zamanlı bir yerleşmede (B alanı) ele geçmiştir (Karul, 2018; Karul ve Avcı, 2013). Ayrıca B alanındaki eski tabakalarda (6000-5800) geleneksel olmayan, sıradışı gömülme pozisyonlarıyla dikkat çeken bazı mezarlar ve iskeletler açığa çıkarılmıştır.

Malzeme ve Yöntem

Bu çalışmada, osteolojik analizleri yapılmış olan 223 bireye ait sonuçlar verilmektedir: 48 Ilıpınar, 20 Mentеше, 72 Barcın ve 83 Aktopraklık. Bunlardan ilk ikisi, bu yerleşmelerde ele geçen toplam iskelet sayısına tekabül ederken, son ikisi incelenen birey sayısını belirtmektedir. Malzemenin antropolojik analizleri (başlıca cinsiyet ve ölüm yaşı, metrik ölçümler ve patolojik gözlemler olmak üzere) standard fiziki antropoloji metodlarının yardımıyla gerçekleştirilmiştir (Buikstra and Ubelaker, 1994; Fazekas ve Kósa 1978; Brothwell 1981; WEA, 1980). Her dört yerleşmede ele geçen insan kalıntıları, kazı sezonları boyunca kazı evlerinde oluşturulmuş basit antropoloji laboratuvarlarında analiz edilmiştir. Kemikler ve dişler itinayla, kuru ve yumuşak bir fırça ile veya çok kirli olmaları durumunda bir miktar su uygulanarak temizlenmiş, birbiriyle uyumlu parçalar tümlenmiş ve tüm buluntular iskelet formları üzerinde işaretlenmiştir. Ayrıca Ilıpınar, Mentеше ve Aktopraklık'ta iskeletler henüz mezarlarda orjinal pozisyonlarındayken gözlemlenen bazı detayları da kaydetmek mümkün olmuştur. Buluntulardaki tafonomik değişiklikler, patoloji, metrik olmayan özellikler ve travma izleri her kemik ve diş için birey bazında kaydedilmiştir. Tam olan veya tümlenebilen kemiklerde osteolojik ölçümler alınmıştır; iskeletlerin korunma durumları not edilmiştir. Buna göre en iyi durumda ele geçen kalıntılar, sırasıyla Mentеше ve Ilıpınar iskeletleridir. Mentеше Neolitik tabakalarındaki mezarların diğerlerine göre daha derinde olması, muhtemelen kalıntıların daha iyi korunmasını sağlamıştır. Yüze yakın olan Aktopraklık mezarlığında (C alanı) ele geçen iskeletler oldukça tahrip olmuştur. Toprağın asit derecesi, sıcaklık, nem, ağaç ve bitki

kökleri ile yer altı hayvanlarının yanısıra, tarım faaliyetlerinin de mezarları ve kemikleri tahrip ettiğini biliyoruz. Barcın iskeletleri, Menteşe'dekiler gibi toprağın derinliklerinde olmasına karşın, oldukça kırık ve parçalı kemiklerden oluşuyordu. Tüm yerleşmelerde, kimi mezarlarda ölüden geriye sadece birkaç kemik parçası ve diş kalmıştı. Bu durum osteolojik analizlerin kısmen başarısını etkilemiş olsa da, sonuçta toplamda oldukça büyük bir koleksiyondan enteresan sonuçlar elde ettik.

Demografik Dağılım

Doğu Marmara bölgesinin ilk çiftçi köyleri Ilıpınar, Menteşe, Barcın ve Aktopraklık'ta 223 bireyle temsil edilen (131 erişkin, 92 bebek ve çocuk) iskelet kalıntıları, Doğu Balkanlar ve Batı Anadolu'da açığa çıkarılan ilk çiftçi kalıntılarına oranla, bu döneme ait önemli ve büyük bir koleksiyonu oluşturmaktadır.

48 bireyle temsil edilen Ilıpınar'da erişkin olmayan bireylerin erişkinlere oranı yüzde 65 olarak hesaplanmıştır: 17 erişkin, 31 bebek ve çocuk. Bu sayının önemli bir bölümünü doğumdan 1,5 yaşa kadar olan çok genç bebekler oluşturmaktadır. En az karşılaşılan grup adolesan ve genç erişkinlerdir. Erişkinlerde ölüm yaşı, cinsiyetler arasında neredeyse eşit olmakla birlikte, en fazla ölüm oranı 23 ile 40 yaş arasında hesaplanmıştır (Alpaslan-Roodenberg 2008).

37 erişkin, 35 bebek ve çocukla temsil edilen Barcın ilk çiftçi toplumunda (toplam 72 birey) Ilıpınar 'la benzerlik gösteren ve toplam birey sayısının yüzde kırkını oluşturan (29 birey) çok genç bebek ölümleri dikkat çekicidir. Bebeklerin çoğu doğum sırasında veya doğuma yakın, 36 ila 40 hafta arasında ölmüştür. Ilıpınar'daki gibi, burada da adolesan ve genç erişkinlerin sayıları fazla değildir.

2015 ve 2016 yıllarında bulunan çok sayıda bebek ve bazı erişkin iskeletlerinin incelenmesi ne yazık ki tamamlanamadığından bu sonuçlar yalnızca antropolojik analizleri yapılabilmiş olan bireyler üzerinden verilmektedir. Söz konusu bireyler de toplam sayıya dahil edilebilmiş olsaydı, olasılıkla bu oran bebeklerin lehine değişecekti. Cinsiyet analizleri, kadınların erkeklere oranla daha fazla olduğunu göstermiştir (38 birey: 18 kadın, 11 erkek ve 9 cinsiyeti belirlenemeyen). Burada da erkek ve kadınların ölüm yaşları açısından birbirine benzer olduklarını görüyoruz. Ortalama ölüm yaşı her iki cinsiyet için de 25 ile 45 yaş arasındadır (Roodenberg vd. 2008b; Alpaslan-Roodenberg vd. 2013; Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg 2020).

Aktopraklık'ta tüm alanlardan toplam 83 birey (2 bebek, 11 çocuk, 4 adolesan, 66 erişkin) incelenmiştir. Buna göre, incelenen bireyler yüzde 80 oranında erişkinlerden oluşmaktadır. Bu sayıya, aşağıdaki bölümlerde tartışılacak olan B alanındaki taş yığınının açığa çıkarılan 11 erişkinine ait izole kemikler de dahil edilmiştir. Cinsiyet oranlarına baktığımızda, kadınların daha fazla olduğunu görüyoruz. Cinsiyeti tespit edilebilen 25 kadının hemen hemen yarısı genç ve orta yaşlı, diğer yarısı orta ve yaşlı grupta değerlendirildi. Erkeklerin kadınlara oranla biraz daha uzun yaşadıkları anlaşılmaktadır (Alpaslan-Roodenberg 2011a).

Menteşe'den elde edilen demografik veriler bu toplumu tam olarak temsil etmese de, demografik araştırma açısından anlamlı bir kesit oluşturmaktadır. Bu höyükte yapılan kısa süreli kurtarma kazılarında toplam 20 birey saptanmıştır ve bunların 11'i erişkin, 9'u bebek ve çocuktur. Erkek ve kadınların yaşam süreleri hemen hemen aynıdır (Alpaslan-Roodenberg 2001).

Ölü Gömme Gelenekleri

Doğu Marmara'nın ilk çiftçileri, ölülerini genellikle avlulara kazdıkları çukurlara gömdüler. Bunun yanısıra, bu bölgede ev taban altı gömütlerinin varlığına işaret eden mezarlar açığa çıkarıldı (Aktopraklık C alanı). Tüm köylerden farklı bir uygulama ise, Aktopraklık Kalkolitik köyü mezarlığının köyden yaklaşık 300 metre uzaklıkta, Neolitik köyün ilk kurulduğu yerde bulunmasıydı (Karul, 2018). Erken Kalkolitik'te ölümler avlulara gömülmüş olmakla birlikte, bir bölümü yukarıda sözü edilen, köyün yakınındaki ayrı bir mezarlığa defnedilmişti.

Genelde erişkinler yüzeyden en az 60 cm veya daha derine, çocuklar yüzeye nispeten daha yakın açılmış sığ çukurlara defnedilmişlerdi. Dönemin adetlerine uygun olarak ölümler sağ veya sol taraflarına dönük, bacakları karınlarına çekilmiş ve kolları göğüslerinin üzerinde kavuşturularak gömülmüşlerdi. Cinsiyet ve yaşları açısından sağ veya sol tarafa dönük yatırımlarında önemli bir farklılık gözlemlenmedi. Bazı iskeletlerin oldukça büzülmüş pozisyonda

bulunması, onların gömülmeden önce deri veya bir tür tekstil ile sıkıca sarılmış olabileceklerini düşündürüyor. Bunu kanıtlayan izler kemiklerde mevcut olmasa da, bazı ölülerin pozisyonu bu teoriyi desteklemektedir. Tüm köylerde genelde her mezara bir ölü gömülmüştü. Az sayıda mezarda birden fazla ölüye ait kalıntılar ele geçmiştir. En zengin ve özenli mezar buluntuları Aktopraklık'ta karşımıza çıkmakla birlikte, genelde tüm köylerde, çoğu mezarlarda ölünün yanına bir veya daha fazla kap bırakılmıştır. Menteşe mezarları, sayıları sınırlı olmakla birlikte, Ilıpınar ve Barcın'dakilere göre daha zengin buluntulara sahiptir. Bu durum köy sakinlerinin cenazelerine verdiği önemin bir göstergesi ve daha da ötesi köyün refah seviyesi ile alakalı olmalıydı. Aktopraklık'taki kimi erişkin ve çocuk mezarlarında çok sayıda çeşitli renkte boncuklar ve bazen de bilezikler ele geçti (Res. 2). Bu tür buluntular Menteşe 'de bazı mezarlarda da açığa çıkarılmıştır. Buluntuların yanısıra, bir çok mezarda ölünün yanına veya üzerine bırakılmış olan hayvan kemik parçaları dikkat çekmektedir.

Res. 2: Aktopraklık'ta kolunda bilezikle gömülmüş bir çocuk iskeleti

Bunlar muhtemelen cenaze töreni sırasında veya hemen akabinde yenen bir yemeğin kalıntıları olabilir. Bazı kemiklerin ölünün üzerine bırakılması, yenilen yemeklerin artıklarını orada bırakıp gitmekten ziyade, henüz ölünün üzerinin toprakla kapatılmadan önce bu uygulamanın gerçekleştiğini düşündürüyor. Aktopraklık mezar buluntuları açısından diğer köylerden daha farklıdır. Bu mezarlarda eksik olan unsur ahşap sedyelerdi. Bazı iskeletlerde kahverengi veya kırmızı lekeler mevcuttu, ancak bunun bu tür sedyelerin kullanımından kaynaklanıp kaynaklanmadığı doğrulanmadı. Ölü gömmede ahşabın kullanımı diğer tüm köylerde gözlemlendi. Örneğin Ilıpınar'da tahta bir sedye üzerinde gömülmüş, orta yaşlı bir erkek ve bir kadın iskeleti bunun ilk örneklerindedir. Ayrıca Menteşe'de genç bir kadının zengin buluntularla birlikte tahtadan yapılmış tabut benzeri bir muhafaza içerisinde gömülmüş olduğunu saptadık. Barcın'da ahşabın izlerine birkaç mezarda rastlanılmıştır. İstanbul, Yenikapı'da da benzeri bulgulara ulaşılmıştır (Kızıltan ve Polat 2013).

Sıradışı Mezarlar ve Şiddetin İzleri

Aktopraklık'ta bulunan bir grup mezar ile Barcın'dan iki mezar bu başlık altında verilmektedir. Her iki yerleşmede de mezarların çoğunluğunu dönemin geleneklerine uygun gömütler oluşturmakla birlikte, özellikle Aktopraklık'ta daha çeşitli ve sayıca fazla olan, sıradışı (deviant) olarak tanımlayabileceğimiz gömütler açığa çıkarıldı. Doğu Marmara'nın ilk çiftçi köylerinde travma ve şiddetin varlığına işaret eden bulgular olmakla birlikte, bunların hiç biri Aktopraklık'taki gibi toplu bir mezar grubunu içermiyordu. Tüm yerleşmelerde köy içinde ve çevresinde karşılaşılabilecek şiddet veya kazalar neticesinde oluşabilecek yaralanma, kırık, kesik ve benzeri izleri muhtelif kemiklerde tespit ettik. Aşağıda verilenler haricinde, iskeletlerde gözlemlenen başlıca yaralanmalar, başa alınan darbeler (Ilıpınar) ile kol ve bacaklardaki kırık ve kesiklerdir (Barcın).

Anadolu'nun Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i öncesinden (PPN) itibaren çoğunluğunu başa alınan darbelerin oluşturduğu çok sayıda şiddete bağlı yaralanmalardan söz edilmek-

tedir (Özbek 2005; Andrews vd. 2005; Erdal ve Erdal 2012). En erken dönemlerde şiddetin organize olmayan küçük çaplı veya bireysel çatışmalar sonucu ortaya çıktığı görülmektedir.

Aktopraklık

2010 yılında, Aktopraklık'ta son derece ilginç ve daha önce yerleşmenin hiç bir yerinde görülmeyen mezarlar açığa çıkarıldı. Bunların tümü B alanında, Kalkolitik yerleşmede (6000-5800 BCE) bulundu ve iskeletler dönemin tipik ölü gömme pozisyonunu yansıtmıyordu. Bunlardan ilk altısı yerleşimin çekirdeğinde, merkez avlu olarak adlandırılan küçük oval alanda gömülmüştü (Karul, 2017). Burada birbirine yakın mesafedeki dört mezarda altı birey saptandı. İlk bulunan iki mezar çift gömütler içeriyordu: Orta yaşlı bir erkek ve bir çocuk; cinsiyeti bilinmeyen bir adolesan ve bir çocuk (sırasıyla 19K 35.1 and 35.2; 19K 37.1 ve 19K 33.3). Bunların yakınında, gömülme pozisyonları diğerlerinden biraz farklı iki ayrı çocuk mezarı daha bulundu (19K 67, 2011 ve 19K 40, 2010). Bu mezarlarda bulunan dört çocuktan üçü aynı yaşta: 3 ile 3,5 yaş arasında. 19 K açmasının yakınında açığa çıkarılan bir diğer sıradışı gömüt ise 18L karesinden geldi. Orta yaşlı bir erkek yüzüstü gömülmüştü (18L 58, 2011). Bir diğer enteresan buluntu ise, 19M'de taşların çevrelediği bir yerde ele geçen bir erkek kafatasıdır (19M 7.1, 2010). Özellikle yukarıda sözü edilen ilk dört mezardaki iskeletlerin gömülme pozisyonları oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu mezarlar aşağıda bulunuş sırasıyla verilmektedir.

İlk bulunan mezarda 15-17 yaşları arasında bir adolesan (19K 37.1) ile kısmen onun dizlerinin üzerinde oturmakta olan 3-3,5 yaşlarında küçük bir çocuk (19K 33.3) birbirlerine dönük vaziyette bulundular (Res. 3). Adolesan yüksek bir kaide veya toprak bir bank üzerinde otururken, başı ve üst gövdesi geriye doğru kaykılmıştı ve yüzü tümüyle yukarı dönüktü. Kucağındaki çocuğun başı önüne doğru düşmüştü. Ayrıca, adolesan bireyin kollarının arkasına döndürülerek, ellerinin arkada birleşmiş olması, onun ölümü esnasında ellerinin bacaklarına bağlı olduğunu düşündürmektedir. Osteolojik ölçümler bu bireyin kollarının bacaklarına oranla daha uzun olduğunu göstermiştir. Boyu, kol kemiklerinden, bacaklarına oranla yaklaşık 10 cm daha uzun hesaplanmıştır (Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg, 2020). Erişkin olmayan bu bireyin cinsiyetini bilmiyoruz. Her ne kadar kadın özellikleri gösteren kafatasına sahip olsa da, bu genç birey erkek de olabilir. Erişkin olmayan erkeklerin kafatasındaki cinsiyet özellikleri henüz tam olarak gelişmediği için, sadece bu bir kriter olarak alındığında hatalı olarak kadın kategorisinde değerlendirilebilirler. Üst bacak

Res. 3: Merkez avluda ele geçen bir adolesan ve 3-3,5 yaşlarında bir çocuğun birlikte gömüldükleri mezar (Aktopraklık, 19K 37.1 ve 33.3).

kemiklerinin boyun kısmında önemli ölçüde porotik lezyonlar gözlemlenmiştir; bu da muhtemelen bireyin bir sağlık sorunu olabileceğine işaret etmektedir. Kucağındaki çocuğun her iki çenesindeki üst süt molar dişlerinde kırmızı lekeler gözlemlendi. Oldukça belirgin olan bu lekeler çocuğun ağzının ölüm esnasında kırmızı bir nesne ile bağlı olabileceğini düşündürüyor. Ayrıca başının sol alt yanında keskin bir aletle yapılmış bir çentik izi saptadık. Bu izle uyumlu ve hemen hemen aynı boyutlarda bir kesik izi de, gene başın yan tarafında olmak üzere aynı avludaki diğer çocuk iskeletinde de (19 K 40) bulunmuştur. Bu durum muhtemelen 6-8 mmlik bu izlerin aynı tip bir aletle yapılmış olabileceğini göstermektedir (Res. 4).

Res. 4: Kafatasının sol yanında keskin bir aletle açılmış aynı boyutlardaki çentik izleri iki çocukta gözlemlendi (19K 40, Aktopraklık).

Yukarda tanımlanan mezarın yakınında orta yaşlı bir erkek ve 3-3,5 yaşlarında bir çocuğun birlikte gömülmüş olduğu diğer bir mezar daha açığa çıkarıldı (Res. 5). Erişkin birey, sağ tarafı ile çukur duvarına kısmen yaslanmış, sol ayağını çukurun duvarına dayamışken, sağ ayak parmaklarının da üzerinde yükseliyormuş izlenimi veriyordu. Bu pozisyon aşağıdaki bazı soruları da birlikte getirdi. Bu adam çukura düşmüş veya atılmış ve can havliyle yukarı mı çıkmaya çalışıyordu? Kolları ve elleri gövdesinin ön tarafında birleşmişti, çukura attıklarında elleri ön tarafında bağlı mıydı? Başı kısmen geriye doğru ve yüzü yukarı dönüktü, çukur bir yerden yukarı doğru mu bakıyordu? Her iki mezardaki bireyler gömüldüklerinde canlı mıydılar? Çocuğun gövdesinin bir bölümü adamın vücudunun altında kalmıştı ve bacakları düz uzanıyordu. Adam, çocuğun ölü gövdesine basarak yukarı yükselmeye ve ılında bulunan 40 no.lu mezarda 3 ile 3,5 yaşları arasında bir diğer çocuğun iskeletini bulduk (Res. 6). Gömülme pozisyonu diğerleri gibi oldukça sıradışıydı. Kolları arkaya çevrilmiş, muhtemelen arkadan bağlanmış, sırtüstü yatarken alt bacakları vücudunun altında kalmıştı. Bu pozisyon, elleri bağlanıp, dizüstü çöktürülen ve önden aldığı bir darbe ile arkaya doğru düşen birinin vücut pozisyonunu düşündürüyor. Öldükten sonra tekstil ve benzeri bir nesne ile sıkıca sarılıp mezara koyulan bireylerde genelde kollar ve bacaklar bu pozisyonda değildir. En azından burada da normal olmayan bir ölümden söz edebiliriz. Bu çocuğun başının yan tarafında da diğer çocukta (19 K 33.3) olduğu gibi oldukça benzer ve hemen hemen aynı boyutta bir çentik izi saptanmıştır.

19 K avlusunda 2011 yılında bulunan başka bir mezarda yaklaşık 7 yaş civarında bir çocuk iskeleti açığa çıkarıldı ve bu da diğerleri gibi oturur vaziyette gömülmüştü (19K 67, 2011; Res. 7). Kemiklerde şiddete işaret eden bir iz bulamasak da gömülme pozisyonu diğer mezardakilere benzerdir.

Yukarda tanımlanan iskeletlerin kafataslarında çok sayıda kırıklar mevcuttur. Ancak bunların önemli bölümü postmor-

Res. 5: Orta yaşlı bir adamla 3-3,5 yaşlarında bir çocuğun beraber bulunduğu mezar (19K 35.1, 2, Aktopraklık, merkez avlu).

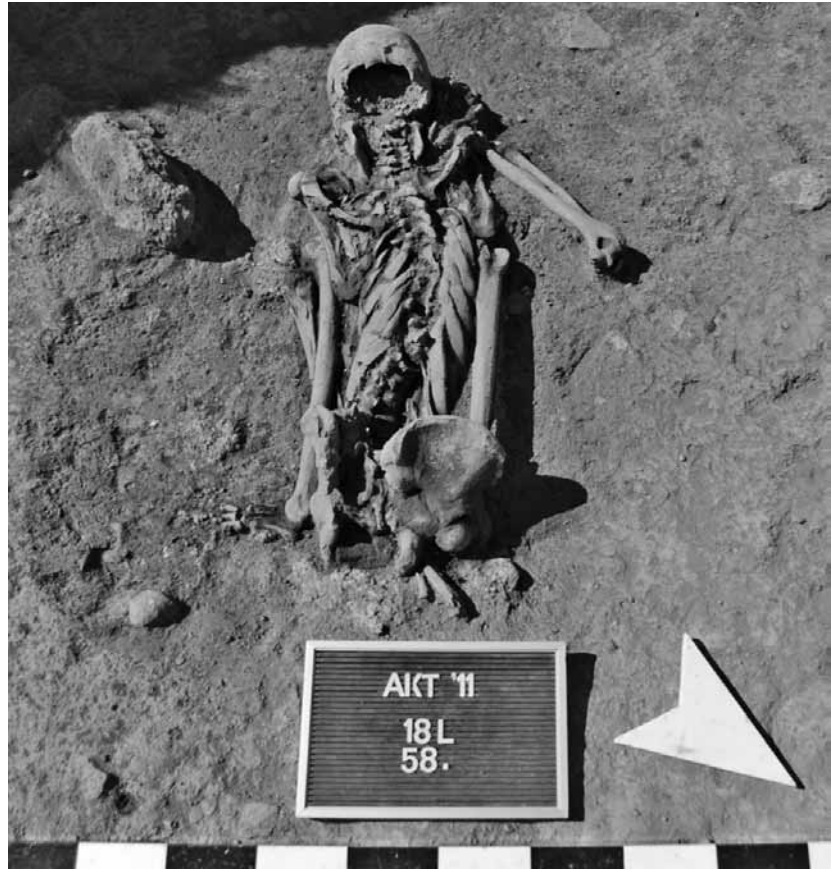
Res. 6: Elleri arkasından bağlanarak gömülmüş 3 ile 3,5 yaşlarında bir çocuk mezarı (19K 40, Aktopraklık).

temdir. Sadece tek bir erişkinin kafatasında postmortem olmayan kesik izleri gözlemlendi (18L 58 2011; Res. 8). Bu gömüt de, hem pozisyonu hem de kesik ve darbe izleri nedeniyle bu kategoriye dahil edilmiştir. Söz konusu iskelet 2011 yılında K açmasının bitişiğindeki L'de ele geçti ve yüzüstü yatan orta yaşlı bir erkeğe aittir. Bacaklarının pozisyonundan anlaşıldığı üzere, bu birey önce diz üstü çöktürülmüş ve başının arkasından aldığı bir darbe ile öne doğru düşmüş olmalıdır. Bu esnada sağ kolu yana düşerken, diğer kolu vücudunun altında kalmıştır. Kafatasında çok sayıda linear kesikler ve kırıklar tespit edildi, bunlardan bir bölümü postmortem olmakla birlikte, kafatasındaki sağıtal suture paralel, 15-16 cm uzunlukta oldukça düzgün bir kesik muhtemelen keskin bir aletle başına aldığı bir darbe sonucu oluşmuştur (Res. 9). Bunların haricinde, sağ alt bacağına (fibula kemiğinde) uzun, dikey ve iyileşmemiş bir kesik izi daha mevcuttur. Tüm bu kesik izlerinin ölüm esnasında veya ölümünün hemen öncesinde meydana gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Res. 7: Aktopraklık'ta oturur pozisyonda bulunan bir çocuk iskeleti (19K 67).

Res. 8:
Yüzüstü yere
kapaklanmış bir
erkek iskeleti (18L
58, Aktopraklık).

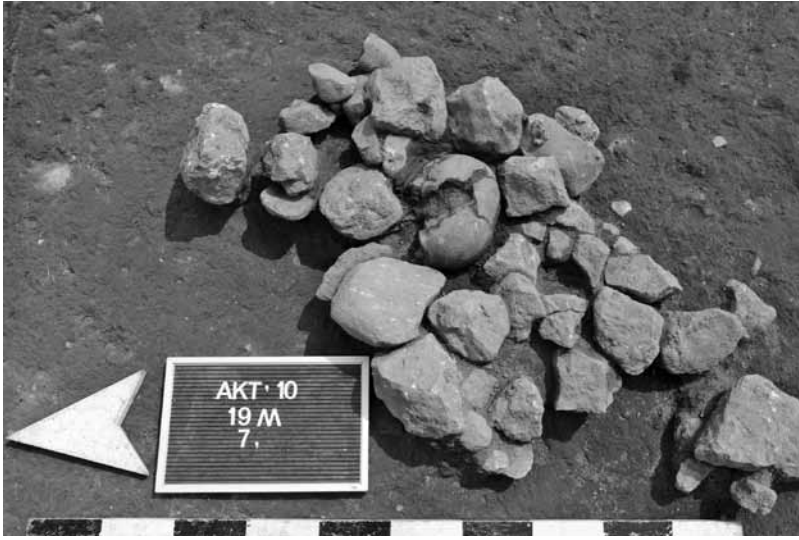
19 M açmasında 2011 yılında oldukça enteresan ve daha önce rastlamadığımız tipte başka bir buluntu daha ele geçti. Bu, taşlı bir alanın ortasına yerleştirilmiş, alt çenesi olmayan erişkin bir erkeğe ait kafatasıydı (Res. 10). Birinci boyun omuru (atlas) kafatası kaidesinin üzerindeydi. Bu da, başın buraya bırakıldığında yumuşak dokusunun bir bölümünün hala üzerinde olduğunu göstermektedir. Kafatasında, çoğu alında (frontal) olmak üzere, çeşitli boyutlarda kesik izleri mevcuttur. Bu kısa ve küçük izler, farklı boyutlardaki keskin aletlerin kafatasının üzerindeki etli dokuyu temizlemek için kullanılmış olduğunu düşündürmektedir (Res. 11). Kafatası vücutundan ayrıldığında bu birey canlı mıydı, bunu söyleyemsek de, en azından tümüyle kemikleşmeden gövdesinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Alt çenesinin olmayışı, etlerin temizlenmesi tamamlandıktan sonra çenenin kafatasından ayrıldığı izlenimini veriyor. Ritüel bir uygulamayı çağrıştıran bu buluntu, Doğu Marmara'da bu döneme ait tek örnektir.

Res. 9: 18L 58 iskeletinin başındaki linear kesik izi (Aktopraklık, B alanı) .

Bu mezarlara ilaveten, önceki yıllarda Aktopraklık'ta başsız bir çocuk mezarı bulundu (18K 27.2 2015). Muhtemelen bu çocuk iskeletinin başı ölüm sonrası faaliyetler nedeniyle kaybolmuş olmalıdır. İskeletin vücut kısmı dönemin geleneksel gömülme pozisyonunda ele geçti ve kemiklerde travma izleri mevcut değildir.

Yukarıda verilen mezarların dışında, 2008 yılında orta yaşlı bir erkeğe ait oldukça enteresan bir mezar açığa çıkarıldı. Dönemin geleneksel gömütlerinin pozisyonunda ve ilk anda diğerlerinden fazla farklılığı olmayan bu iskeletin osteolojik incelenmesi sırasında üçüncü

Res. 10: Aktopraklık B alanında taşların ortasında ele geçen kafatası (19M7.1).

Res. 11: Aktopraklık, 19M 7.1 no lu kafatası: kesik izleri oklarla işaretlenmiştir.

bel omurunda, ön taraftan karnına saplanmış ve bireyin ölümüne neden olan bir ok ucu ve iyileşmemiş derin bir kesik izi tespit edildi (Alpaslan-Roodenberg 2011b).

Bu sıradışı gömülmüş insan kalıntılarının yanı sıra, B alanında çok sayıda irili ufaklı taşlar üzerinde muhtelif insan kemikleri açığa çıkarıldı (toplam 71 adet; Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg 2020). Kemiklerin çoğunluğu kol ve bacaklara ait olup, taşların üzerine özenle yerleştirilmiş izlenimi veriyordu. Bunların aralarında çok az sayıda erişkin kafatası ile alt çene parçaları ve az sayıda postcranial kemikler tespit edildi. Bu kemik yığınının kenarında, irili ufaklı muhtelif hayvan kemik parçaları ve birkaç ufak kap parçası bulundu. Bu buluntular, insan kemikleri buraya yerleştirildikten sonra yenilen bir yemeğin artıkları gibi görünmektedir. Bazı kemikler geniş bir V veya L harfi görünümünde yerleştirilmişti (Res. 12). Bu görüntü rastgele ortaya çıkmış olabilir, ancak birkaç kez tekrarlanmıştı. Sonuçta tüm buluntuların üstü taşlarla kapatılmıştı. Kemiklerde travma izleri saptanmadı. Öyle görünüyor ki, eski mezarlardan alınan veya onlardan geriye kalan bazı kemiklerin bir kısmı burada yeniden gömülmüştü. Bu ritüel bir görüntü vermekle birlikte, kemiklerin ne amaçla buraya bırakıldıklarını söylemek zor. Minimum (MNI) birey sayısı, sol femur proximalinden (üst bacak kemiğinin üst ucu) hesaplandı. Buna göre, en az 11 erişkin birey saptanmıştır. Bu bireylerin çalışmamızda sözü edilen diğer mezarlardan alınıp alınmadığını bilmiyoruz. Çünkü eski dönemlere ait çoğu mezarlarda olduğu gibi, Aktopraklık'ta da iskeletler tam değildir. Bu nedenle buradaki toplu kemiklerden hesaplanan minimum birey sayısı, toplam birey sayısına dahil edilmiştir.

Barcın

İki iskelet, travma izleri nedeniyle özellikle dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki tahta bir sedyenin hemen yanında ve kısmen üzerinde gömülmüş olan 25 ile 35 yaşları arasındaki (M11-S. 345) bir kadına aittir. Öyle görünüyor ki, ölü mezara bu sedyenin üzerinde getirilmiş ve sedyenin yanında gömülmüştür. Ahşap sedyelerin ve tabut benzeri muhafazaların İlipınar, Menteşe ve Barcın'da ölü gömmede kullanılmış olduğunu daha önceki buluntulardan biliyoruz. Bu kadının gömülme pozisyonu alışılmadık dışındadır. Başı ters yöne çevrilmiş ve göğsünün üzerine bırakılmıştı (Res. 13). Başının gövdesinden canlıyken ayrıldığına dair bir iz bulamasak da, osteolojik incelemeler oldukça enteresan olan ölüm öncesi travma izlerini ortaya koydu. Diğerlerinin aksine sırt üstü yatırılmış, bacakları karnına sıkıca çekilmiş ve kolları çapraz şekilde karnının üstünde birleştirilmişti. Göğsü üzerinde muhtemelen sığır gibi büyük bir hayvana ait metapodium parçası dikkat çekiyordu. Osteolojik araştırmalar sırasın-

Res. 12: Aktopraklık B alanındaki merkez avlunun yakınında bulunan toplu insan kemikleri.

da üçüncü bel omurunda kemik bir aletin sivri ucunun omura saplanmış olduğunu saptadık (Res. 14). Diğer bir kemik alet parçası kalça (pelvis) kemiğine saplanmıştı. Tüm bunlar arasında en çarpıcı olanı, ters çevrilip göğsünün üstüne bırakılan başının ilk üç omurunun hala kafatası ile bağlantılı olmasıydı. Bu da kafatasının üzerinde henüz yumuşak dokular varken bu işlemin yapıldığını göstermektedir. Baş gövdesinden canlıken mi ayrıldı, bunu bilemesek de en azından ölümünden önce ciddi bir travmaya maruz kalmış olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Kemiklerde ölüme sebep olabilecek birden fazla yaralanma izleri vardı. Bel omuruna saplanan kemik bir alet (bir tür mızrak ucu) oradan geçen karın aortasını keserek kan kaybından ölümüne yol açmış olmalıdır. Ancak bu, başı vücutundan ayrılmadan önce mi, sonra mı olmuş bilmiyoruz. Yaralanan kısımlarda iyileşme izleri tespit etmedik. Her iki el bileği hizasında, en büyüğü sol bileğinde olan delikler vardı. Kolları çapraz olarak birleştirilip, elleri karnının yanlarına bırakılırken, sivri ve keskin bir aletle buraya çivilenmiş miydi? Bütün bu yaralanma izleri ve başın gövdeden ayrılmış olması, bu kadının ölmeden önce işkenceye veya bir tür ritüel muameleye maruz kalmış olduğuna işaret etmektedir.

Kemiklerinde belirgin travma izleri tespit ettiğimiz 20 ile 35 yaşları arasında ikinci bir kadın iskeleti (M13-171 2013) sol tarafına dönük ve geleneksel fetüs pozisyonunda gömülmüştü. Sol kolu göğsünün, sağ eli sağ dizinin üzerindeydi. Sağ uyluk kemiğinde (femur) gözlemlenen

Res. 13: Barcın'da ahşap bir sedyenin (oklarla işaretli) yanında bulunan kadın iskeleti (M11 S 345). Vücutundaki muhtelif ölümcül yaralanmaların yanı sıra, başı gövdesinden ayrılarak göğsünün üzerine bırakılmış.

derin ve eğimli bir yara, sivri uçlu bir aletin bacağıın iç tarafından saplanıp dizine kadar girdiğini gösteriyor (Res. 15). Aynı kemiğin medial epikondilinde öncekinden daha küçük bir kesik izi daha saptandı (Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg 2020). Her ikisinde de iyileşmenin izlerine rastlanmamış olması, bu yaralanmaların kadının ölümünden kısa bir süre önce meydana geldiğini göstermekle birlikte, ölüm nedeni bu kesikler ya da bunlardan kaynaklanan bir komplikasyon olmayabilir. Özenli ve geleneksel gömülme tarzı, bu bireyin en azından ölümünün hemen akabinde, ölü katılığı başlamadan önce gömülmüş olduğunu gösteriyor.

Sağlık ve Travma İzleri

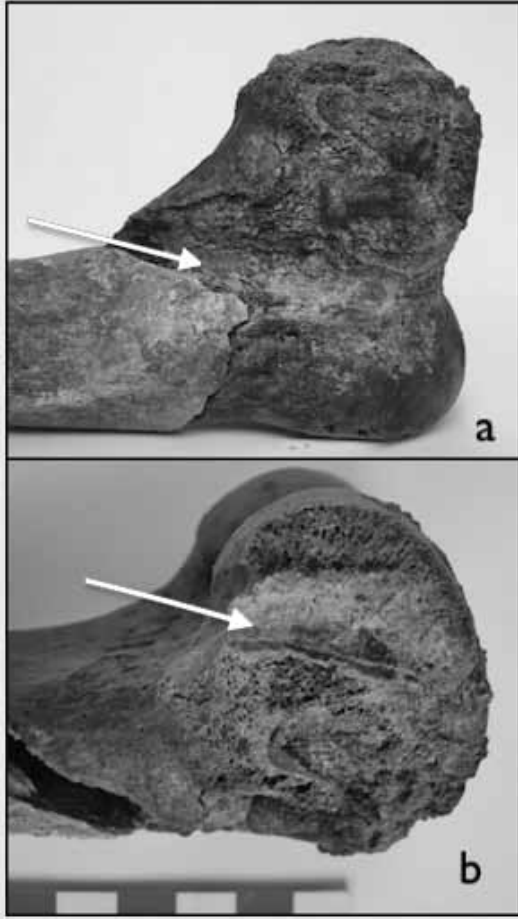
Bu başlık altında, Doğu Marmara'da yaklaşık 8000 yıl önce yaşamış olan çiftçi toplumlarının genel sağlığını ana hatlarıyla gözden geçireceğiz. Bölgedeki 4 çiftçi toplumunun sağlık durumu genel olarak birbirinden önemli farklılıklar göstermemekle birlikte, bazı köylerde diğerlerinde olmayan farklı bulgular tespit ettik. Ayrıca bu bölüm, günlük aktivitelerin kemiklerde ve dişlerde bıraktığı izler ile, travma başlığı altında tanımladığımız kemik kırılmaları, kesikler, darbeler gibi çeşitli yaralanmaları da içermektedir. Burada sözü edilen eski insan kalıntılarında gözlemlenen tüm patolojik bulgular kemiklerde ve dişlerde iz bırakan hastalıklar nedeniyle oluşan lezyonları içermektedir. Gözlemlerin ve analizlerin çoğunluğu makroskopik olarak yapılmıştır. Bazı durumlarda mikroskop yardımıyla patolojik bulgular daha detaylı incelenmiştir (Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg 2020).

Genel Sağlık

Tüm köylerden erişkin bireylerin kemiklerinde birincil olarak artiritik değişiklikler gözlemlenmiştir. Bunların başında yoğun olarak, ilerlemiş yaş ve tekrarlanan fiziksel aktiviteler

Res. 14: M11 S 345 no.lu kadın iskeletinin karın bölgesinden omuruna saplanan kemik alet. Kemikler incelendiğinde kemik aletin hala yaranın üzerinde olduğu görüldü.

Res. 15: Barcın'da bulunan bir kadın iskeletinin dizinde kesici bir aletle açılmış izler (M3 171). Beyaz oklar kesici aletin saplandığı yönü işaret etmektedir.

neticesinde artan osteortiritis (OA) gelmektedir. Ilıpınar'da orta ve ileri yaştaki iki bireyde görülen DISH, zengin protein alımına bağlı olarak, genellikle fazla kilolu insanlarda görülen bir rahatsızlıktır. Bunun yanısıra ankylosis spondylitis gibi bireyin hareketlerini kısıtlayan ve oldukça ağrılı seyreden hastalıkların izlerini de Ilıpınar'da gözlemledik (Alpaslan-Roodenberg 2008).

Her ikisi de göl ve bataklık alanlarının yakınında olan (Kayan 1995; Roodenberg vd. 2008a) Ilıpınar ve Barcın'da hem yüksek bebek ölümleri, hem de kemiklerde kansızlığa (anemi) işaret eden patolojik lezyonlar saptadık ve bunun sivrisineklerin yol açtığı sıtma ile oldukça yakın bağlantılı olduğunu düşünüyoruz (Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg 2020). Kayıtlara göre *'sıtmaya yol açan sivrisinekler yakın zamana kadar İznik Gölü civarında gerçek bir baş belası'* olmuş gibi görünüyor (Göksu ve Timms 1999). Anemi vakaları Aktopraklık'ta çok az bireyde saptandı. En azından bizim gözlemlediğimiz iskeletlerde durum bunu gösteriyordu. Birbirine örtüşen bu durum, Aktopraklık'ta neden çok az bebek mezarı bulduğumuzu da açıklayabilir.

Bu bölümde fiziksel aktivitelere bağlı olarak ortaya çıkan bulgulardan da söz etmek istiyoruz. Ağır yük taşıma sonucu sırt omurlarında ortaya çıkan schmorl nodülü genelde erkeklerde tespit edildi. Prehistorik toplumlarda erkeklerin göreceli olarak ağır işler yaptığını varsayarak, bu bulgunun erkeklerde daha fazla görülmesi beklenir. Ayak bilekleri ile alt bacak kemiklerinde sürekli çömelerek oturmanın sonucunda ortaya çıktığı düşünülen *çömelme fasetleri* de Aktopraklık ve Barcın'da bazı bireylerde gözlemlendi. Yoğun olarak Ilıpınar 'da, Menteşe'de bir kadında ve Aktopraklık'ta birkaç bireyde izlerine rastladığımız diş oluklarını da bu kategori de değerlendiriyoruz. Söz konusu aşınma olukları, küçük azlarda ve ön dişlerde görülen ve mutemadiyen dişlerin arasında çekilerek inceltilmeye çalışılan, silikat içeren iplerin diş minesini aşındırmasıyla ortaya çıkmış olmalıdır. Bu aşınma oluklarının, Ilıpınar'da ve Menteşe'de sadece kadınlarda görülmesi, sepet örme ve dokuma gibi faaliyetlerin kadınların görevleri arasında olduğunu düşündürüyor. Dolayısıyla, bu köylerde günlük hayatta cinsiyete bağlı bir iş bölümü olduğunu tahmin ediyoruz. Bu tür diş aşınmaları, Mezopotomya'nın ilk çiftçi köylerinden de bilinmektedir (Molleson and Jones, 1993).

Sıradan ve günlük yaşamda oluşabilecek kırık ve kesikler sonucu ortaya çıkan travma izleri de bu bölümün konusunu oluşturmaktadır. Ilıpınar ve Menteşe sakinlerinin kemiklerinde genelde ölümcül olmayan bazı yaralanma izleri görüldü. Örneğin, Ilıpınar'da iki erişkin erkekte iyileşmiş kafa darbe ve kesikleri saptanırken, Menteşe'de iki erişkinde çok sayıda mekanik travmalarla oluşan kırıklar tespit edilmiştir: Genç bir kadının kafatasında (sağ parietal) iyileşmiş bir kırığın izleri ile, elinin başparmağında ayrık ve kaynaşmış distal falanksı buna örnek verebiliriz (Menteşe; Alpaslan-Roodenberg 2001). Aynı yerleşmede bulunan orta yaşlı bir erkeğin iskeletinde sağ köprücük kemiğinde iyileşmiş bir kırık tespit edildi ve bir diğer orta yaşlı erkeğin sol ön kolunda iyileşmiş bir kırık mevcuttu (Menteşe). Aktopraklık'ta incelenen yetişkinlerin yüzde 11'inde günlük yaşamda karşılaşılabilecek türden travma izleri gözlemlendi (Alpaslan-Roodenberg ve Roodenberg, 2020). Bunlar arasında öncelikli olarak muhtelif uzun kemiklerdeki iyileşmiş kırıklar ile 25-35 yaşlarında bir kadının köprücük kemiğindeki kırıldıktan sonra iyileşmiş bir izden söz edebiliriz (Alpaslan-Roodenberg 2011a). Barcın'dan yaşlı bir kadının sol ön kolunda tümüyle iyileşmemiş bir kırık saptandı (Alpaslan-Roodenberg vd. 2013).

Ağız Sağlığı

Araştırma konumuzu oluşturan tüm köylerdeki bireylerin dişlerinde saptadığımız sağlık sorunlarının başında diş çürükleri ve kimi durumlarda buna bağlı olarak ileri düzeyde ortaya çıkan diş apseleri gelmektedir. Bu aşamada, iltihap kemiği eriterek diş etinde şişlik oluşturur ve sonuçta tedavi olmazsa apsenin bulunduğu yerdeki diş düşer. Günümüzde olduğu gibi, genelde yaşa bağlı olarak ağız sağlığının bozulduğunu ve en fazla çürüklerin nispeten daha yaşlı bireylerde ortaya çıktığını saptadık. Prehistorik dönemlerde diş bakım, tedavi ve hijyeninin yetersiz olduğunu varsayarak, ağız sağlığını etkileyen sorunların günümüzdekine oranla daha erken yaşlarda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Diş taşlarının çok genç olanlar haricinde, incelenen tüm çenelerde belirli derecelerde mevcut olduğunu gördük. Ağız sağlığının en kötü olduğu bireylerde, çürük ve apselerle çoğunlukla dişeti hastalıklarının (periodontitis) da eşlik ettiğini gözlemledik. Yaş ve ağız sağlığı arasında doğru bir orantı olduğunu biliyoruz. En yaşlı bireylerin çeneleri dişsiz veya üzerinde en fazla birkaç diş mevcuttu. Burada tanımlanan ileri yaş grubu, bu toplumlarda 45 yaş ve sonrasına tekabül etmektedir.

Bunun yanı sıra, erişkinlerde dişlerin çiğneme ve kesici yüzeylerinde yaş ile orantılı olarak artan aşınmalar gözlemledik. Çocukların süt dişlerinde de bu aşınmalar kısmen mevcuttu. Bu durumun, tahılın öğütme taşlarında ezgi taşları ile öğütülmesi sırasında una karışan kum ve küçük taş parçacıklarının dişleri aşındırmasıyla oluştuğu düşünülmektedir (Molleson and Jones, 1993).

Sonuçlar ve Tartışma

Mezarlar ve iskelet kalıntıları üzerindeki çalışmalar, Doğu Marmara'nın ilk çiftçi köylerinde ölü gömme adetleri açısından bazı önemli farklar ve benzerlikler olduğunu ortaya koymuştur. Bunlar arasında, İlıpınar ve Barcın mezarlarının bir çok yönden benzer olduklarını söyleyebiliriz. Öncelikle her iki köyde de yoğun bebek ve yeni doğan ölümlerinin mevcudiyetini doğrulayan çok sayıda bebek kalıntıları ele geçti. İncelenen bireylerin yarısına yakını bu gruptaydı. Bu kategoride doğumdan (veya doğmadan kısa süre önce) yaklaşık 2 yaşına kadar olan bebeklerden söz ediyoruz. Bebeklerin köyün henüz araştırılmamış bir yerine gömülmüş olabileceği ihtimalini göz ardı etmesek de, elimizdeki bulgulardan yola çıkarak Neolitik ve Kalkolitik dönemde Aktopraklık'ta bebek ölümlerinin, çağdaşları İlıpınar ve Barcın'dakiler kadar yoğun olmadığını tespit ettik. Eğer durum böyleyse, muhtemelen Aktopraklık'ta sağlık ve hijyen koşulları diğerlerine göre daha iyiydi ve belki Aktopraklık köylüleri yeni doğan bakımı konusunda daha bilgiliydiler. Tüm bunların yanısıra Aktopraklık köyünün, yakınındaki gölden daha yukarda ve dolayısıyla bataklık bölgelerden nispeten uzakta kurulmuş olması da, bunda rol oynamış olmalıdır. Dolayısıyla göl ve bataklık bölgelerinde yoğun olan sivrisineklerin yaydığı sıtma ve benzeri hastalıklara nispeten daha az veya hiç yakalanmamış olabilirler (Kayan, 1995).

Bu toplulukların maruz kaldığı başlıca hastalıklar arasında artrit, anemi ve diş çürükleri ile apseleri sayabiliriz. Ayrıca, hemen her köyde ve toplamda çok sayıda iskelette günlük hayatta karşılaşılabilecek kaza ve çatışmaların sonucu ortaya çıkabilecek travma izleri saptandı. Erkeklerde genelde başın arkasında veya yan tarafında küt veya kesici bir aletin neden olduğu darbeler mevcutken, kadınlarda kol, omuz, parmak kırıkları, kesikler gibi travmalar daha fazla görülmektedir. Bu tür travmaların çoğunlukla ölümle sonuçlanmadığı bilinmektedir. Bunların dışında kemik ve dişlerde günlük yaşam aktiviteleri hakkında fikir veren bazı değişiklikler de saptanmıştır. Örneğin bazı iskeletlerin bilek kemiklerinde gözlemlenen çömelleme fasetleri: Bu bireyler un öğütürken, iplik dokurken, veya sepet örerken muhtemelen saatlerce çömelerek oturmuşlardı. Sepet örme ve dokuma işlerinin genelde kadınların görevleri arasında olduğuna dair önemli bir kanıt ise, çoğunlukla kadınların diş minelerinde görülen aşınma oluklarıdır (tüm örneklerde). İlıpınar'da görece yaşlı ve kendine bakamayacak ölçüde sağlıksız bir bireyin varlığı, bize bu toplumlarda hasta ve iş gücü yetersiz bireylerin de bulunduğunu ve bu nedenle köy toplumundan dışlanmadıklarını düşündürüyor (Alpaslan-Roodenberg 2008). Örneğin ankylosis spondylitis gibi çok ağrılı ve hareketleri kısıtlayıcı bir kemik hastalığı orta yaşlı bir kadında saptandı.

Dişlerdeki aşınma yüzeylerinin incelenmesi, bu köylerde çocukların ve erişkinlerin benzer yiyeceklerle beslenmiş olduklarına işaret etmektedir. Kararlı izotop analizlerinin sonuçları Barcın (Budd e.a., 2018) ve Aktopraklık (Budd e.al., 2013) köylerinde kadın ve erkeklerin birbirlerinden farklı olmayan omnivor bir diyetle sahip olduklarını göstermiştir. Araştırma sonuçları, her iki toplulukta da insanların ve hayvanların karasal temelli C3 bitkileri ile beslendiklerini ortaya koymaktadır.

İlk çiftçi köylerindeki toplumsal yapı hakkında tam ve detaylı bilgimiz olmasa da, en azından bazı bireylerin diğerlerinden daha özenli bir cenaze töreni ile defnedildiklerini biliyoruz. Bunların başında, mezarlarda açığa çıkarılan tahta sedyeler ve zengin mezar buluntuları gelmektedir. Marmara Denizinin çevresindeki yerleşmelerde kimi zaman mezar çukurlarının dibinde, ölü'nün altında ahşap sedyelerin bulunması, bazı cenazelerin sedyelerle mezar taşındığını ve onlarla gömüldüklerini göstermektedir. İstanbul, Yenikapı'da bulunan Neolitik mezarlar, bu adetin Marmara'nın kuzeyinde de yaygın olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu uygulamanın neden az sayıda bireyle kısıtlı olduğunu bilmiyoruz. Bununla birlikte İlıpınar'dan elde edilen kanıtlar, bu adetin cinsiyet veya yaşla ilgili olmadığını ve muhtemelen toplulukta bireylerin veya ailelerinin statüsüne bağlı olduğunu düşündürmektedir. Özellikle Aktopraklık ve Menteşe'de zengin mezar buluntuları açığa çıkarıldı. Bazı mezarlarda 4 veya 5 kap bulunmuştur. Kimi Aktopraklık ve Menteşe mezarlarında ölü'nün üzerinde boncuklar ve bilezikler ele geçti.

Marmara'nın yukarıda betimlenen tüm köylerinde çoğunlukla her mezarda tek bir birey olmak üzere, ölümler dönemin geleneklerine uygun, bütülmüş, sağ veya sol taraflarına döndürülmüş olarak basit toprak mezarlara gömülmüşlerdi. Bazen aynı mezarda birden fazla birey açığa çıkarıldı. Normal gömütlerin yanısıra, Aktopraklık, B alanındaki yerleşmenin ana avlusunda garip görünümlü gömütler bulundu. Buradaki iskeletlerde çok belirgin travma izleri olmadığı için, bu insanların başlarına ne gelmiş olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Ancak gömülme pozisyonları şiddete maruz kalmış olduklarına kuvvetle işaret etmektedir. Aralarında çocukların da bulunduğu 6 gizemli mezar birbirine yakın mesafelerde bulundu. İki mezarda aynı yaşta birer çocuk, bir yetişkin ile bir adolesana eşlik ediyordu. Bu bireylerden bazılarının kafatası kemiklerinde kesik ve kırıklar saptanmıştır; bunların bir bölümü kesici bir aletle yapılmışken, çoğunluğu postmortem etkilerle meydana gelmiş olabilir. Bu insanlar, merkez avluda ne ile karşılaştılar, nasıl öldüler ve sonrasında ne oldu? Bütün bunları bilemesek de kesin olan tek şey, ölmeden önce oldukça kötü bir muamaleye maruz kalmış olduklarıdır. Barcın'da da iki kadın iskeletinde dikkat çekici kesik ve yaralanma izleri saptanmıştır. Sonuçta, yukarıda bahsedilen kadın iskeletlerinde de gözlemlendiği gibi, Barcın topluluğunda da bazı bireylerin ağır saldırılara ve hatta işkenceye maruz kalmış olduğunu belirledik. Hiç kimse bu tür eylemlere hangi koşulların yol açtığını bilmeseydi de, şiddetin, bu topluluklardaki davranış modelinin ayrılmaz bir parçası olduğu kesin görünüyordu.

Teşekkür

Bu makaleye dahil edilmiş olan tüm resimler kazı arşivlerinden arkeologların izni ile alınmış fotoğraflardır; kendilerine bu vesileyle tekrar teşekkür ederiz.

.....

KAYNAKÇA

- Alpaslan-Roodenberg, S. 2001. "Newly found human remains from Mentеше in the Yenişehir Plain: the season of 2000", *Anatolica* 27: 1-14.
- Alpaslan-Roodenberg, S. 2008. "The Neolithic cemetery. The anthropological view", J. Roodenberg ve S. Alpaslan-Roodenberg (yay.) *Life and Death in a Prehistoric Settlement in NW Anatolia. The Ilipinar Excavations*, Vol. III: 35-68. Pihans 110, Leiden.
- Alpaslan-Roodenberg, S. 2011a. "A preliminary study of the burials from Late Neolithic-Early Chalcolithic Aktopraklık", *Anatolica* 37: 17-43.
- Alpaslan-Roodenberg, 2011b. "Homicide at Aktopraklık, A Prehistoric Village in Turkey", *Near Eastern Archaeology* 74/1: 60-61.
- Alpaslan-Roodenberg, S., F. Gerritsen ve R. Özbal 2013. "The Neolithic burials from Barcın Höyük: the 2007-2012 excavation seasons", *Anatolica* 39: 93-111.
- Alpaslan-Roodenberg, M. S. ve J. Roodenberg 2020. "In the light of new data: The population of the first farming communities in the eastern Marmara region", *Praehistorische Zeitschrift* 95/1: 48-77.
- Andrews, P., T. Molleson ve B. Boz 2005. "The human burials at Catalhöyük", I. Hodder (yay.) *Inhabiting Catalhöyük, Reports from 1995-99 seasons by members of Catalhöyük teams*: 261-278. Short Run Press, London.
- Budd, C., M. Lillie, S. Alpaslan-Roodenberg, N. Karul ve R. Pinhasi 2013. "Stable isotope analysis of Neolithic and Chalcolithic populations from the early farming settlement of Aktopraklık, Northern Anatolia", *Journal of Archaeological Science* 40/2: 860-867.
- Budd, C., A. Galik, S. Alpaslan-Roodenberg, R. Schulting ve M. Lillie 2018. "Early farmers in northwest Turkey: First dietary isotopes study of human diet at Neolithic Barcın Höyük", *Journal of Archaeological Science. Reports* 31, 102288.
- Buikstra, J. ve D. H. Ubelaker 1994. "Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains", *Arkansas Arch. Survey Rep.* 44 (Fayetteville 1994).
- Buitenhuis, H. 2008. "Faunal Remains from the Late Neolithic and Early Chalcolithic Levels", J. Roodenberg ve S. Alpaslan-Roodenberg (yay.) *Life and Death in a Prehistoric Settlement in NW Anatolia. The Ilipinar Excavations*, Vol. III: 205-226. Pihans 110, Leiden.
- Brothwell, D. R. 1981. *Digging up bones*. Cornell University Press, Oxford.
- Cappers, R. 2008. "Plant Remains from the Late Neolithic and Early Chalcolithic Levels", J. Roodenberg ve S. Alpaslan-Roodenberg (yay.) *Life and Death in a Prehistoric Settlement in NW Anatolia. The Ilipinar Excavations*, Vol. III: 117-148. Pihans 110, Leiden.

- Erdal, Y. S. ve Ö. D. Erdal 2012. "Organized violence in Anatolia: A retrospective research on the injuries from the Neolithic to Early Bronze Age", *International Journal of Paleopathology* 2: 78-92.
- Fazekas, I. Gy. ve F. Kósa 1978. *Forensic fetal osteology*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Göksu, S. ve E. Timms 1999. *The Life and Work of Nazim Hikmet*. St. Martin's Press, New York.
- Karul, N. 2017. *Aktopraklık, Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy*. Ege Yayınları, İstanbul.
- Karul, N. ve M. B. Avcı 2013. "Aktopraklık", M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (yay.) *The Neolithic in Turkey: New Excavations & New Research*. Vol. 5: *Northwestern Turkey and Istanbul*: 45-68. Archaeology and Art Publications, İstanbul.
- Kayan, I. 1995. "The Geomorphological Environment of the Ilıpınar Mound", J. Roodenberg (yay.) *The Ilıpınar Excavations I. Five seasons of fieldwork in NW Anatolia*: 17-34. Pihans 72, Leiden.
- Kızıltan, Z. ve M. A. Polat 2013. "The Neolithic at Yenikapı Marmaray: Metro Project Rescue Excavations", M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (yay.) *The Neolithic in Turkey: New Excavations & New Research*. Vol. 5: *Northwestern Turkey and Istanbul*: 113-165. Archaeology and Art Publications, İstanbul.
- Lazaridis, I., D. Nadel, G. Rollefson, D. C. Merrett, N. Rohland, S. Mallick, D. Fernandes, M. Novak, B. Gamarra, K. Sirak, S. Connell, K. Stewardson, E. Harney, Q. Fu, G. Gonzalez-Fortes, E. R. Jones, S. Alpaslan Roodenberg, G. Lengyel, F. Bocquentin, ...R. Pinhasi ve D. Reich 2016. "Genomic insights into the origin of farming in the ancient Near East", *Nature* 536 (7617): 419-424.
- Mathieson, I., I. Lazaridis, N. Rohland, S. Mallick, N. Patterson, S. Alpaslan Roodenberg vd. 2015. "Genome-wide patterns of selection in 230 ancient Eurasians", *Nature* 528: 499-503.
- Molleson, T. ve K. Jones 1993. "Dietary change and the effects of food preparations on microwear patterns in the Late Neolithic of Abu Hureyra, northern Syria", *Journal of Human Evolution* 24: 455-468.
- Özbek, M. 2005. "Körtik Tepe'de insan sağlığı", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 20: 41-52.
- Roodenberg, J. 2019. "Adaptation as a *constante* in early farming village economy – an eight thousand years old case", A. Marciniak (yay.) *Concluding the Neolithic: The Near East in the second half of the seventh millennium BCE*: 241-256. Lockwood Press, Atlanta.
- Roodenberg, J., A. van As ve S. Alpaslan Roodenberg 2008a. "Excavations at Barcın Hüyük near Yenişehir: A preliminary note on the 2005 and 2006 seasons", *Anatolica* 34: 53-66.
- Roodenberg, J., A. Van As ve S. Alpaslan Roodenberg 2008b. "Barcın Hüyük in the plain of Yenişehir (2005-2006). A preliminary note on the fieldwork, pottery and human remains of the prehistoric levels", *Anatolica* 34: 53-60.
- Workshop of European Anthropologist (WEA), 1980. "Recommendations for age and sex diagnosis of skeletons", *Journal Human Evolution* 9: 390-404.